

Monika Kotowska

Marta Romańczuk-Grącka

Wolność religijna w warunkach izolacji penitencjarnej

1. Wstęp

Wolność religijna jest jednym z fundamentalnych praw człowieka wynikających z jego godności. Jest prawem oczywistym, jednak jego gwarancje nie zawsze, nie wszędzie i nie wobec wszystkich są realizowane w jednakowym stopniu. Izolacja penitencjarna należy do sytuacji szczególnych, co przede wszystkim spowodowane jest tym, że więzienie jest z założenia instytucją totalną. Realizacja wolności religijnej w tych warunkach doznaje pewnych ograniczeń i nie zawsze stanowi to naruszenie prawa.

Na tym tle pojawiają się wątpliwości, czy gwarantowany przepisami prawa karnego wykonawczego zakres wolności religijnej jest wystarczający, a jeśli tak, to jak kształtuje się mechanizm limitacyjny w przypadku przekroczenia jej granic – tak specyficzny w warunkach odbywania kary pozbawienia wolności. Warto też się zastanowić, czy szczególna ochrona wolności religijnej osób skazanych, generująca przecież dodatkowe koszty, wymagająca szczególnego dostosowania infrastruktury, czy zapewnienia środków technicznych, a także odpowiedniej organizacji na terenie jednostek penitencjarnych, posiada inne uzasadnienia ponad zalecenia organów międzynarodowych. Oprócz odpowiedzi na te pytania celem artykułu jest także sygnalizacja wybranych problemów związanych z przestrzeganiem wolności religijnej na terenie zakładów karnych i aresztów śledczych w odniesieniu do różnic kulturowych i religijnych w obrębie populacji więziennej.

Problematyka wolności religijnej w warunkach izolacji penitencjarnej jest zagadnieniem wielopłaszczyznowym i jej wszechstronne omówienie nie jest zabiegiem możliwym, zatem celowo pominięto formalne gwarancje tej wolności, skupiając się wyłącznie na normach materialnoprawnych.

2. Pojęcie wolności religijnej

Wolność jest dobrem docenianym w kręgu kultury europejskiej i nie tylko, jest dobrem uniwersalnym¹. Jako pojęcie stanowi również *uniuersalium* – należy do pojęć niedefiniowalnych. Konkretyzacja obszaru wolności do religii, sumienia czy wyznania, wymaga dodatkowego określenia zakresów tych pojęć, co również nie jest zabiegiem prostym. Problem ten karkołomny na płaszczyźnie filozoficznej nie jest wcale łatwiejszy w naukach prawnych, gdyż u podstaw badań nad tą problematyką napotykamy na brak jednolitej terminologii na gruncie ustawodawstwa polskiego. Konstytucja RP i umowy międzynarodowe dotyczące ochrony praw człowieka posługują się terminem „wolność sumienia i religii”. Natomiast w ustawodawstwie zwykłym dominuje określenie „wolność sumienia i wyznania”².

Pojęcie religii można tłumaczyć według licznych kryteriów. Dla niektórych definicji konstytutywnym elementem jest wiara w istotę nadludzką. Kłopotliwe jest jednak przypisanie do tak rozumianej religii buddyzmu. Kryterium może stanowić relacja do *sacrum*, ale i te – wyrażane w socjologii religii między innymi przez Emile’a Durkheima – definicje nastroczają pewnych kłopotów, gdyż samo kryterium jest nieostre i trudno poddaje się definiowaniu. Poza tym znów nie można według tych definicji do religii zaliczyć wielu tradycyjnych wierzeń wschodnich. Niemniej taka interpretacja została przyjęta w orzeczeniu NSA w odniesieniu do możliwości rejestracji związku wyznaniowego, zgodnie z którym organ rejestrujący uprawniony jest do zbadania, czy wnioskodawca w swoim statucie uwzględnia Boga jako świętość (*sacrum*)³.

Pod względem językowym „religia” i „wyznanie” nie są synonimami. Pierwsze z pojęć zdaje się mieć znacznie szerszy zakres względem drugiego. Ponadto kładą one akcenty na zupełnie odmienne płaszczyzny identyfikowania obszarów wolności (wewnętrznej – sumienia i zewnętrznej – wyznania). Można by jednak – idąc za głosem Małgorzaty Makarskiej – przyjąć tymczasowy kompromis jednakowego ich traktowania z perspektywy wykładni celowościowej i postulować dostosowanie (przy najbliższych okazjach nowelizacji) terminologii zawartej w ustawodawstwie zwykłym (w tym Kodeksu karnego z 1997 roku) do terminologii konstytucyjnej („wolność sumienia i religii”)⁴.

1 M. Surkont, *Zmiany dotyczące ochrony wolności w projekcie kodeksu karnego*, „Przegląd Sądowy” 1996, Nr 9, s. 1.

2 M. Romańczuk-Grącka, *Prawna ochrona wolności sumienia i religii w retrospektywie myśli Biskupa, Profesora, Generała Wojska Polskiego Tadeusza Płoskiego*, [w:] B. Sitek, T. Jasudowicz, M. Seroka (red.), *Fides et bellum. Księga poświęcona pamięci Księdza Biskupa, Profesora, Generała Śp. Tadeusza Płoskiego*, t. 1, Olsztyn 2012.

3 Orzeczenie NSA z dnia 23 stycznia 1998 r., przytoczone w Rządowym raporcie o niektórych zjawiskach związanych z działalnością sekt w Polsce, Warszawa 2000, s. 31.

4 Zob. M. Makarska, *Przestępstwa przeciwko wolności sumienia i wyznania w Kodeksie karnym z 1997 roku*, Lublin 2005, s. 20–21; por. W. Brzozowski, *O pojęciu granic wolności sumienia i wyznania*, „Studia Prawnicze” 2007, Nr 1, s. 67–68; por. J. Szymanek, *Wolność sumienia i wyznania w Konstytucji RP*, „Przegląd Sejmowy” 2006, Nr 2, s. 51–54.

W niniejszej pracy autorki posługują się pojęciem wolności religijnej jako najszerszym i najbardziej elastycznym. Jest to też pojęcie prawne używane w art. 106 k.k.w. W nauce prawa wyznaniowego przez wolność religijną rozumie się w sensie pozytywnym – uprawnienie woli osoby ludzkiej, nieograniczonej żadnym przymusem, do samookreślenia siebie w sprawach religijnych, w ramach celów religijnych i według norm prawno-religijnych. Często pojmuje się ją także w znaczeniu negatywnym jako wolność od jakiegokolwiek przymusu ze strony innych jednostek, grup społecznych czy jakiegokolwiek władzy⁵.

Jeśli chodzi o zakres podmiotowy wolności religijnej jako dobra osobistego, przysługuje ono przede wszystkim każdemu człowiekowi korzystającemu z niej w sposób indywidualny. W sensie filozoficznym zasadniczym i pierwotnym bytem substancjalnym jest więc osoba ludzka. Pozostałe byty mają charakter wtórny. Wśród nich wymienia się zwykle rodzinę i wspólnoty religijne⁶. Osoba ludzka i jej godność są zatem punktem wyjścia do dalszych rozważań zawartych w niniejszej pracy.

3. Wolność religijna a indywidualizacja penitencjarna

Indywidualizacja penitencjarna jest bardzo istotnym elementem wykonywania kary pozbawienia wolności⁷. Jej podstawy reguluje art. 67 k.k.w. oraz ustawowe kryteria klasyfikacji skazanych zawarte w *Rozdziale X Oddział 3* tego aktu pod tytułem *Wykonywanie kary i jej indywidualizacja*⁸. Skazani podlegają klasyfikacji zewnętrznej (wybór właściwego systemu wykonywania kary, rodzaju i typu zakładu karnego) i wewnętrznej (rozmieszczenie wewnątrz zakładu karnego w sposób pozwalający dostosowywać środki i metody oddziaływania penitencjarnego do potrzeb skazanych). Celem jest stwarzanie warunków sprzyjających indywidualnemu postępowaniu ze skazanymi, zapobieganiu szkodliwym wpływom skazanych zdemoralizowanych oraz zapewnieniu skazanym bezpieczeństwa osobistego⁹.

Indywidualizacja penitencjarna może być traktowana jednak znacznie szerzej. Według T. Kalisza „postępowanie wykonawcze w toku realizacji celów stawianym poszczególnym karom i środkom reakcji na przestępstwo, powinno być procesem

5 H. Misztal, *Wolność religijna*, [w:] H. Misztal (red.), *Prawo wyznaniowe*, Lublin 2001, s. 206.

6 M. Tokarczuk, *Moc i wytrwałość*, Kraków 1988, s. 146–147.

7 Zob. P. Stępnia, *Indywidualizacja wykonywania kary pozbawienia wolności w systemach penitencjarnych w Polsce i we Francji*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2010, Nr 67–68, s. 9.

8 Na marginesie można wskazać, że przepis w aktualnie obowiązującym stanie prawnym budzi szereg wątpliwości interpretacyjnych. Szerzej patrz: P. Stępnia, *Resocjalizacja w ustawodawstwie penitencjarnym*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2014, Nr 82, s. 77 i n.

9 K. Postulski, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2016.

dopasowanym do indywidualnych potrzeb skazanego”¹⁰. Swoistym rodzajem potrzeb osób skazanych jest prawo do wykonywania praktyk religijnych i korzystania z posług religijnych na terenie jednostki penitencjarnej.

Społeczna readaptacja skazanych jest poważnym wyzwaniem dla współczesnego więziennictwa¹¹. Praca z tą grupą wymaga postępowania elastycznego i selektywnego na różnych etapach oddziaływań. Powinno mieć ono charakter wysoce zindywidualizowany i opierać się na szczegółowej diagnozie psychospołecznej dotyczącej osoby skazanej, a uwzględniającej wielu różnych zmiennych, w tym m.in. typu temperamentu i cech osobowości. Diagnoza w ramach elastycznych i selektywnych oddziaływań readaptacyjnych pełni istotną funkcję praktyczną, gdyż pozwala na dobór adekwatnych i specyficznych metod postępowania¹².

Przejawem elastyczności oddziaływań readaptacyjnych jest posługa duszpasterska oferowana i realizowana przez przedstawicieli różnych wyznań. Ekumeniczny wymiar tej posługi wyraża się w działaniach Rady Duszpasterstwa Więziennego powołanej do życia z dniem 1 października 1997 roku z inicjatywy Centralnego Zarządu Służby Więziennej. Jest ona organem doradczym i opiniodawczym Dyrektora Generalnego SW, a jej członkami stałymi są duchowni trzech polskich Kościołów tj.: prawosławnego, ewangelicko-augsburskiego i rzymskokatolickiego. Działalność duszpasterską na terenie zakładów karnych i aresztów śledczych prowadzą również przedstawiciele innych Kościołów i związków wyznaniowych¹³.

Na wzór międzynarodowych stowarzyszeń duszpasterskich powstało w Polsce w 1992 roku stowarzyszenie Bractwo Więzienne, działające aktualnie w ponad pięćdziesięciu zakładach karnych i aresztach śledczych w większości diecezji w Polsce. Jest ono oddziałem lokalnym organizacji *Prison Fellowship* (Więzienna Wspólnota) założonego w 1976 roku w Stanach Zjednoczonych, aktualnie działającej w stu dwudziestu pięciu krajach świata. Jest to organizacja o charakterze ekumenicznym. Celem jest nie tylko katechizacja i przygotowanie więźniów do udziału w mszy świętej i przyjęcia sakramentów, ale również organizowanie rekolekcji, spotkań modlitewnych, kółek biblijnych, prowadzenie bibliotek religijnych i przygotowywanie programów audiowizualnych. Inna działalność polega na pomocy więźniom w pojednaniu z rodziną, pomocy charytatywnej więźniom i ich rodzinom, pomocy w poszukiwaniu pracy i mieszkania udzielanej po opusz-

10 T. Kalisz, *Sędziowski nadzór penitencjarny. Polski model nadzoru i kontroli nad legalnością i prawidłowością wykonywania środków o charakterze izolacyjnym*, Wrocław 2010, s. 357.

11 Szerzej na ten temat: G.B. Szczygieł, *Społeczna readaptacja skazanych – próba oceny*, [w:] H. Machel (red.), *Wykonywanie kary pozbawienia w Polsce – w poszukiwaniu skuteczności*, Gdańsk 2006, s. 173 i n.

12 Z. Hołda, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Gdańsk 2008; zob. szerzej: B. Hołyst, *Elastyczność i selektywność oddziaływań resocjalizacyjnych jako warunki ich skuteczności*, „Probacja” 2012, Nr 2, s. 5.

13 Zob. szerzej T. Głowik, *Działalność Kościołów i związków wyznaniowych na terenie jednostek penitencjarnych*, [w:] T. Głowik (red.), *Oddziaływania penitencjarne i terapeutyczne w zakładach karnych i aresztach śledczych w 2010 r.*, Warszawa 2011, s. 190–191.

czeniu zakładu karnego oraz budowie i prowadzeniu schronisk dla byłych więźniów. Bractwo prowadzi też działalność kulturalno-wychowawczą dla pogłębienia wartości chrześcijańskich, działalność wydawniczą, a także szkoli wolontariuszy pracujących bezpośrednio z osobami osadzonymi i organizuje pielgrzymki¹⁴.

Wzmacnianie postaw religijnych może przyczyniać się do wzmocnienia poczucie własnej wartości i mieć pozytywny wpływ społeczny na inne płaszczyzny osobowości skazanego. Religijność posiada nie tylko aspekt nadprzyrodzony, ale także ma swoją warstwę naturalną, która dostępna jest fenomenologicznej obserwacji i staje się coraz popularniejsza w badaniach empirycznych prowadzonych przez psychologów¹⁵.

4. Religijność a osobowość w świetle teorii resocjalizacji

Pojęcie religijności w psychologii i socjologii religii zawiera w sobie szereg określeń i definicji determinowanych różnymi celami. Określenia te są różnoidalne, w zależności od akcentu kładzionego na stronę strukturalną czy funkcjonalną określanego zjawiska. Wszystkie jednak wiążą religijność z ludzką podmiotowością, duchowością, życiem wewnętrznym, przeżyciami i zachowaniami człowieka, cechami jego osobowości, rozwojem i ekspresją¹⁶.

Na potrzeby niniejszego opracowania za reprezentatywną uznano definicję Zdzisława Golana, według którego religijność jest rozumiana jako „podmiotowe, indywidualne, ustosunkowanie się człowieka wobec Boga i nadprzyrodzoności, wyrażające się w sferze pojęć i przekonań, uczuć oraz zachowań jednostki”¹⁷. Należy podkreślić, że religijność jest faktem indywidualnym, bardzo złożonym, bo konstytuują ją zarówno wewnętrzne przeżycia religijne (sądy czy pragnienia), jak i akty zewnętrzne, takie jak rytury czy praktyki religijne¹⁸. Jednostkowy, subiektywny i indywidualny wymiar tego zjawiska, daje podstawę wyodrębnienia pojęcia „religijność indywidualna” w przeciwieństwie do religijności zbiorowej¹⁹.

14 A. Wdowiszewski, *Duszpasterstwo więzienne*, [w:] M. Ciosek, B. Pastwa-Wojciechowska (red.), *Psychologia penitencjarna*, Warszawa 2016, s. 338–339.

15 B. Szostek, *Zjawisko religijności w psychologii*, „Warszawskie Studia Pastoralne” 2010, Nr 12, s. 135.

16 *Ibidem*, s. 136.

17 Z. Golan, *Pojęcie religijności*, [w:] S. Głaz (red.), *Podstawowe zagadnienia psychologii religii*, Kraków 2006, za: K. Franczak, *Religijność wspierająca rozwój osobowości i pożądanych cech społecznych*, „Studia Medyczne” 2009, Nr 14, s. 68.

18 P. Piwowarczyk, *Chrześcijańskie ośrodki resocjalizacji dla młodzieży*, [w:] M. Ciosek, B. Pastwa-Wojciechowska (red.), *Psychologia penitencjarna*, Warszawa 2016, s. 163.

19 J. Szmyd, *Religijność*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 725–726.

Związki religijności z osobowością zauważa się w następujących płaszczyznach: potrzeby psychiczne, system wartości, emocje i uczucia, lęk i niepokój oraz mechanizmy obronne „ja”²⁰. Religijność może wyjaśniać obraz świata, nadawać sens cierpieniu, śmierci i życiu, porządkować wartości i zasady postępowania oraz dawać większe poczucie bezpieczeństwa także przez włączanie jednostki do wspólnoty wierzących. Religijności można przypisać również moc redukcjonowania lęku i poczucia winy oraz kształtowania własnej tożsamości²¹. Analiza literatury przedmiotu i przegląd badań empirycznych prowadzonych różnymi metodami pozwala sformułować tezę, że „wysoki poziom religijności koreluje z wysokim poziomem dojrzałości osobowej i społecznej”²².

Zdaniem Barbary Kowalskiej-Ehrlich działalność resocjalizacyjna powinna prowadzić do trwałej zmiany w sferze świadomości i w sferze zachowań, oduczania zachowań destrukcyjnych, konstruktywnego uczestnictwa w życiu społecznym, wytwarzania motywacji do działań prospołecznych²³. Niewątpliwie praktyki religijne w jednostkach penitencjarnych modelują życie religijne osób pozbawionych wolności. Religia jest sprzymierzeńcem i ważnym środkiem motywującym do zmiany postawy²⁴. „Transmisja wiary i religijności w codzienności więźnia może zwiększać prawdopodobieństwo skuteczności działania rozumianego jako pozytywny wpływ na więźnia”²⁵, w szczególności łagodzić konflikty i zmniejszać agresywność w tej populacji²⁶. Zakłady karne i areszty śledcze z racji swej specyfiki są miejscami, w których człowiek szczególnie doświadcza samotności. Obecność przewodnika duchowego oraz nawiązanie z nim trwałej, wartościowej relacji może zminimalizować poczucie alienacji osadzonego, pomóc mu w nawiązaniu wartościowych relacji, doprowadzić do pojednania z rodziną bądź ofiarami.

Aby oddziaływać w sposób pozytywny na osoby przebywające w izolacji penitencjarnej, zmienić ich postawy, należy zadbać o tworzenie nowych więzi społecznych, ponad te które istnieją między współosadzonymi. Zdaniem Hanny Świdry-Ziemby w procesie tworzenia nowych więzi społecznych należy:

- 1) ukazywać więźniowi inne wartości (nie można widzieć jego dotychczasowego życia jedynie w kategoriach negatywnych);
- 2) nawiązywać normalny kontakt oparty na tolerancji i akceptacji, który prowadzi do porozumienia z więźniem (nie tworzy iluzji);

20 S. Głaz, *Doświadczenie religijne a osobowość*, [w:] W. Chaim (red.), *Psychologiczna analiza osobowości niespójnej*, Lublin 1991, za: K. Franczak, *Religijność wspierająca...*, s. 68.

21 P. Piwowarczyk, *Chrześcijańskie ośrodki...*, s. 163.

22 R. Jaworski, *Psychologiczne korelaty religijności personalnej*, Lublin 1989, za: K. Franczak, *Religijność wspierająca...*, s. 71.

23 B. Kowalska-Ehrlich, *System instrukcji profilaktyczno-resocjalizacyjnych*, [w:] *Polska myśl resocjalizacyjna. Wybór tekstów*, Warszawa 1993, s. 195.

24 K. Sitnik, K. Mrozek, *Prawo skazanych do korzystania z wolności religijnej*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2011, Nr 4, s. 205.

25 M. Kuć, *Duszpasterstwo więzienne a indywidualizacja kary pozbawienia wolności*, [w:] J. Świtka, M. Kuć (red.), *Duszpasterstwo więzienne w pracy penitencjarnej*, Lublin 2007, s. 136.

26 T. Szymanowski, *Charakterystyka więziennictwa polskiego w zestawieniu z więziennictwem w innych krajach europejskich*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2013, Nr 78, s. 33–34.

- 3) dążyć do tego, aby poczucie winy nie rozpoczynało procesu resocjalizacji, ale go finalizowało;
- 4) nowe więzi społeczne stworzone w więzieniu podtrzymywać na wolności, w przeciwnym razie wszystkie wysiłki w okresie izolacji tracą sens²⁷.

W przypadku więźniów długotrwała zmiana w zachowaniu zależy od promowania własnej wartości. Można to osiągnąć za pomocą powstałych więzi międzyludzkich, w których osoby nawzajem potwierdzają własną wartość²⁸. Wzmacnianie postaw religijnych ułatwia poczucie własnej wartości i ułatwia pozytywny wpływ społeczny na pozostałe płaszczyzny osobowości. Gdy więzień odbudowuje swą religijną tożsamość, uczy się budowania przyszłej tożsamości społecznej. Odnalezienie nowej drogi pozwala ponadto skazanemu na osiągnięcie poczucia celu i podniesienie własnej wartości, co z kolei może stać się buforem dla lęku i osamotnienia towarzyszących izolacji więziennej²⁹.

Wzmacnianie pozytywne postaw społecznych osób odbywających karę pozbawienia wolności jest szczególnym zadaniem duszpasterstwa więziennego, które w czasach współczesnych zainteresowane jest nie tylko człowiekiem uwięzionym, ale również funkcjonariuszami oraz pracownikami Służby Więziennej³⁰. System penitencjarny jest bowiem specyficznym systemem społecznym, w którym skuteczność oddziaływań na jednostkę uzależniona jest od prawidłowego funkcjonowania systemu jako całości. Skazany jako członek więziennej społeczności jest tylko jedną ze stron zachodzących w niej różnorodnych interakcji, stąd właśnie pomysł, aby duszpasterstwo więzienne obejmowało również inne osoby zaangażowane w procesy resocjalizacji.

3. Podstawy prawne wolności religijnej w warunkach izolacji penitencjarnej

Wszystkie deklaracje, konstytucje i inne dokumenty o charakterze międzynarodowym regulujące prawa człowieka, począwszy od Statutu ONZ uchwalonego 26 czerwca 1945 roku w San Francisco, zwanego Kartą Praw Człowieka, zawierają przepisy, w których jest mowa o wolności sumienia i wyznania jako jednej z podstawowych i niezbywalnych wolności człowieka.

27 H. Świda-Ziemba, *Tworzenie więzi społecznej w procesie resocjalizacji*, „Materiały Seminaryjne” 1989, Nr 1, s. 10.

28 W. Woźniak, *Duszpasterstwo więzienne a resocjalizacja*, „Studia Teologiczne” 2002, Nr 20, s. 236.

29 J.D. Pol, *Czy religia jest w więzieniu koniecznie potrzebna?*, <http://jandezyderiuszpol.pl/publication/view/czy-religia-jest-w-wiezieniu-potrzebna/> (dostęp: 01.08.2016).

30 Z. Nowacki, *Wielowymiarowe znaczenie pracy duszpasterskiej na rzecz osób pozbawionych wolności*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2012, Nr 76–77, s. 169.

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne ONZ 10 grudnia 1948 roku czyni to w art. 18, Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie 4 listopada 1950 roku – w art. 9, zaś Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych uchwalony przez Zgromadzenie Ogólne ONZ z 16 grudnia 1966 roku – w art. 18. Problematyka wolności religijnej jako jednej z podstawowych zasad prawa międzynarodowego pojawiła się również w Akcie Końcowym KBWE w Helsinkach w 1975 roku, a następnie w Dokumencie Wiedeńskim OBWE z 1989 roku. Ze względu na szczególnie podmiot praw człowieka, jakim jest dziecko, wolność religii gwarantuje mu art. 14 Konwencji o Prawach Dziecka uchwalonej przez Zgromadzenie Ogólne ONZ 20 listopada 1989 roku. Istnieje również akt międzynarodowy w całości poświęcony wolności sumienia i wyznania. Jest to nowojorska Deklaracja w Sprawie Wyeliminowania Wszelkich Form Nietolerancji i Dyskryminacji Opartych na Religii lub Przekonaniach przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne ONZ 21 października 1981 roku.

Pośród innych dokumentów międzynarodowych deklarujących wolność sumienia i religii należy wymienić Deklarację w Sprawie Praw Osób Należących do Mniejszości Narodowych lub Etnicznych, Religijnych lub Językowych ogłoszoną 18 grudnia 1992 roku przez Zgromadzenie Ogólne ONZ; Deklarację Podstawowych Praw i Wolności WE z 12 kwietnia 1989 roku; Deklarację Praw Człowieka WE z 29 czerwca 1991 roku; a także Rekomendację z 2 lutego 1993 roku w Sprawie Tolerancji Religijnej w Demokratycznym Społeczeństwie i Rekomendacja z 29 września 1993 roku w Sprawie Rasizmu, Ksenofobii i Nietolerancji przyjęte przez Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy.

Wolność myśli, sumienia i religii zagwarantowana jest również w Karcie Praw Podstawowych Unii Europejskiej z 7 grudnia 2000 roku. Art. 10 ust. Karty stanowi: „Każda osoba ma prawo do wolności myśli, sumienia i religii. Prawo to obejmuje wolność zmiany religii lub przekonań oraz wolność manifestowania religii lub przekonań – indywidualnie lub wspólnie z innymi oraz publicznie lub prywatnie – w modlitwie, nauczaniu, praktykach i obrzędach”.

Międzynarodowa obrona praw człowieka dotyczy wszystkich ludzi na świecie i obejmuje niemal wszystkie sfery ich życia. Nie może więc dziwić to, że w aktach prawnych lub w innych dokumentach międzynarodowych zajęto się prawami osób, które w związku z popełnieniem różnorodnych przestępstw zostały pozbawione wolności, czy to w wyniku skazania, czy też tymczasowego aresztowania³¹.

Pośród tych nawiązujących do wolności religijnej należy wymienić rekomendację Rady Europy w sprawie Europejskich Reguł Więziennych przyjętą przez Komitet Ministrów w dniu 11 stycznia 2006 roku, zastępująca wcześniejsze reguły z 1987 roku³². Zgodnie z pkt 1 tego dokumentu „Wszystkie osoby pozbawione

31 T. Szymanowski, *Międzynarodowe konwencje o postępowaniu wobec osób skazanych, zwłaszcza osób pozbawionych wolności*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2011, Nr 72–73, s. 19.

32 Zalecenie Komitetu Ministrów Rady Europy dla państw członkowskich Rec (2006) 2 z dnia 11 stycznia 2006 r. w sprawie Europejskich reguł więziennych, przyjęte na 952. posiedzeniu wiceministrów.

wolności są traktowane z poszanowaniem ich praw człowieka”. Jest to jedna z podstawowych zasad, jakimi mają kierować się poszczególne państwa w zapewnieniu określonych standardów opieki penitencjarnej. Reguły w pkt 13 zalecają również bezstronność, „bez jakiegokolwiek dyskryminacji ze względu na płeć, rasę, kolor skóry, język, religię, przekonania polityczne lub inne lub pochodzenie społeczne, przynależność do mniejszości narodowych, stan posiadania, status urodzenia lub inny”. Dokument zawiera również zalecenia szczegółowe dotyczące wolności sumienia i wyznania w pkt 29.1, w którym podkreśla, że „Wolność myśli, sumienia i wyznania więźniów jest szanowana”. Zakres swobód w tym zakresie ustala pkt 29.2 „Rygor więzienny na tyle, na ile to możliwe, pozwala więźniom na praktykowanie ich religii i wyznań, uczestniczenie w nabożeństwach lub spotkaniach prowadzonych przez zaaprobowanych przedstawicieli tych religii lub wyznań, przyjmowanie wizyt duszpasterskich składanych przez przedstawicieli takich religii i wyznań oraz posiadanie książek lub literatury z zakresu ich lub wyznań”. Europejskie Reguły Więzienne w pkt 29.3 jasno określają również zakres tzw. „wolności od” zmuszania „do praktykowania religii lub wyznań, uczestniczenia w nabożeństwach lub przyjmowania wizyt duszpasterskich składanych przez przedstawicieli jakiegokolwiek religii i wyznania”. Warto wskazać też pkt 35.1 zalecający zapewnienie osobom poniżej 18 roku życia między innymi „opieki religijnej”.

Materialne gwarancje wolności sumienia i wyznania w porządku wewnątrz krajowym odnajdujemy przede wszystkim w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku. Art. 53 ust. 1 zapewnia każdemu człowiekowi wolność sumienia i religii. Wolność religii obejmuje wolność wyznawania lub przyjmowania religii według własnego wyboru oraz uzewnętrzniania indywidualnie lub z innymi, publicznie lub prywatnie, swojej religii przez uprawianie kultu, modlitwę uczestniczenie w obrzędach, praktykowanie i nauczanie. Wolność religii obejmuje także posiadanie świątyń i innych miejsc kultu w zależności od potrzeb ludzi wierzących oraz prawo osób do korzystania z pomocy religijnej tam, gdzie się znajdują³³.

W ramach prawa wyznaniowego stosunki między Rzeczpospolitą Polską a kościołami oraz związkami wyznaniowymi określają ustawy uchwalone na podstawie umów zawartych przez Radę Ministrów z ich właściwymi przedstawicielami³⁴.

33 Art. 53 ust. 2 Konstytucji RP (Dz.U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483).

34 Odrębne ustawy szczegółowe na wzór tej, która obowiązuje w stosunku do Kościoła Katolickiego to: ustawa z dnia 4 lipca 1991 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, Dz.U. z 1991 r., Nr 66, poz. 287; ustawa z dnia 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. z 1994 r., Nr 73, poz. 324; ustawa z dnia 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. z 1994 r., Nr 73, poz. 323; ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Methodystycznego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. z 1995 r., Nr 97, poz. 479; ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Starokatolickiego Kościoła Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. Nr 41, poz. 253; ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. z 1997 r., Nr 41, poz. 252; Rozpo-

Art. 25 ust. 4 Konstytucji stwierdza, że stosunki między Rzeczpospolitą Polską a Kościołem katolickim określają umowa międzynarodowa zawarta ze Stolicą Apostolską i ustawy. Jest to wspomniany już wyżej Konkordat zawarty dnia 28 lipca 1993 roku między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, ratyfikowany 25 marca 1998 roku³⁵ oraz ustawa z 17 maja 1989 roku o stosunku do Kościoła katolickiego³⁶.

Ustawą regulującą przywileje i obowiązki wszystkich kościołów i innych związków wyznaniowych jest ustawa z 17 maja 1989 roku o gwarancjach wolności sumienia i wyznania³⁷ zmieniona przez ustawę z 26 czerwca 1997 roku o zmianie ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania oraz zmianie niektórych ustaw³⁸.

Uczucia religijne są także chronione przepisami prawa cywilnego. Podstawowe znaczenie mają tu art. 23 i 24 Kodeksu cywilnego³⁹. Wolność *sensu largo* oraz swoboda sumienia stanowią bowiem ustawowo określone dobra osobiste.

Wolność religijna jest chroniona na zasadzie *ultima ratio* również środkami prawa karnego. Penalizacji podlegają obecnie czyny polegające na:

- 1) ograniczaniu człowieka w prawach ze względu na jego przynależność wyznaniową albo bezwyznaniowość (art. 194 k.k.);
- 2) złośliwym przeszkadzaniu publicznemu wykonywaniu aktu religijnego kościoła lub związku wyznaniowego o uregulowanej sytuacji prawnej oraz złośliwym przeszkadzaniu pogrzebowi, uroczystościom lub obrzędowi żałobnym (art. 195 § 1 i 2 k.k.);
- 3) obrażaniu uczuć religijnych innych osób poprzez publiczne znieważenie przedmiotu czci religijnej lub miejsca przeznaczonego do publicznego wykonywania obrzędów religijnych (art. 196 k.k.).

Gwarancje materialne wolności religijnej – przysługujące co do zasady wszystkim obywatelom Rzeczypospolitej Polskiej – wynikające z wyżej wymienionych aktów prawnych doznają poważnego ograniczenia w stosunku do osób pozba-

ządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 28 marca 1928 r. o stosunku Państwa do Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego, nieposiadającego hierarchii duchownej, Dz.U. z 1928 r., Nr 38, poz. 363; ustawa z dnia 21 kwietnia 1936 r. o stosunku Państwa do Muzułmańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. z 1936 r., Nr 30, poz. 240; ustawa z dnia 21 kwietnia 1936 r. o stosunku Państwa do Karańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. z 1936 r., Nr 30, poz. 241; ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Polskokatolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. z 1995 r., Nr 97, poz. 482; ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. z 1995 r., Nr 97, poz. 481; ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Chrześcijańskich Baptistów w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. z 1995 r., Nr 97, poz. 480; ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. z 1997 r., Nr 41, poz. 251; ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Zielonoświątkowego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. z 1997 r., Nr 41, poz. 254.

35 Dz.U. z 1998 r., Nr 51, poz. 318.

36 Dz.U. z 1989 r., Nr 29, poz. 154.

37 Dz.U. z 1989 r., Nr 29, poz. 155.

38 Dz.U. z 1997 r., Nr 59, poz. 375.

39 Dz.U. z 1998 r., Nr 21, poz. 94.

wionych wolności. Zakres wolności religijnej jest więc uregulowany w sposób szczególnie w art. 106 § 1 k.k.w.: „Skazany ma prawo do wykonywania praktyk religijnych i korzystania z posług religijnych oraz bezpośredniego uczestniczenia w nabożeństwach odprawianych w zakładzie karnym w dni świąteczne i słuchania nabożeństw transmitowanych przez środki masowego przekazu, a także do posiadania niezbędnych w tym celu książek, pism i przedmiotów”⁴⁰. Należy zauważyć, że względem gwarancji wolności religijnej zawartych w przepisach ogólnych skazani na karę pozbawienia wolności mogą z większości z nich korzystać wyłącznie w dni świąteczne i wyłącznie w zakresie oferty dostępnej w na terenie danego zakładu karnego. Możliwość zaś słuchania nabożeństw transmitowanych przez środki masowego przekazu jest uwarunkowana zakresem dostępu do środków komunikacji, również tych zapośredniczonych przez komputer⁴¹.

Zgodnie z art. 106 § 2 k.k.w. skazany ma prawo do uczestniczenia w prowadzonym na terenie zakładu karnego nauczaniu religii, brania udziału w działalności charytatywnej i społecznej kościoła lub innego związku wyznaniowego, a także do spotkań indywidualnych z duchownym kościoła lub innego związku wyznaniowego, do którego należy. Duchowni tych kościołów lub związków mogą odwiedzać skazanych w pomieszczeniach, w których ci przebywają.

Wśród źródeł wolności religijnej na terenie zakładów karnych i aresztów śledczych należy również wskazać art. 109 k.k.w. gwarantujący wyznawcom mniejszościowych religii w miarę możliwości diety wyznaniowe lub kulturowe.

Aktem wykonawczym określającym szczegółowe zasady wykonywania praktyk religijnych i korzystania z posług religijnych w zakładach karnych i aresztach śledczych jest Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 2 września 2003 roku mające na celu potrzebę zapewnienia warunków dla indywidualnego i zbiorowego uczestnictwa osób osadzonych w tych zakładach i aresztach w nabożeństwach i spotkaniach.

4. Mechanizm limitujący wolność religijną w warunkach izolacji penitencjarnej

Sfera myśli i sumienia, a także wszelki wewnętrzny wymiar religii i przekonań mają charakter absolutny, jednak wolność uzewnętrzniania swojej religii lub przekonań podlega tzw. klauzulom limitacyjnym. Jako przykład takiej klauzuli można podać art. 18 pkt 3 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych

40 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. z 1997 r., Nr 90, poz. 557 ze zm.).

41 Zob. szerzej M. Kotowska, *Realizacja prawa do podtrzymywania więzi rodzinnych u osób skazanych na karę pozbawienia wolności za pomocą programu Skype*, [w:] S. Piłkuński, W. Cieślak, M. Romańczuk-Grącka (red.), *Przyszłość polskiego prawa karnego. Alternatywne reakcje na przestępstwo*, Olsztyn 2015, s. 441–452.

uchwalonego przez Zgromadzenie Ogólne ONZ i otwartego do podpisu 16 grudnia 1966 roku: „Wolność uzewnętrzniania własnej religii lub przekonania może podlegać jedynie takim ograniczeniom, które są przewidziane przez ustawę i są konieczne dla ochrony bezpieczeństwa publicznego, porządku zdrowia lub moralności, lub podstawowych praw i wolności innych osób”. Analogiczne klauzule znajdują się także w innych aktach prawa międzynarodowego. W niemal identyczny sposób klauzulę limitacyjną formułuje art. 53 ust. 5 Konstytucji Rzeczypospolitej.

Praktycznym przykładem zastosowania takiej klauzuli może być ocena społecznie szkodliwej działalności niektórych sekt religijnych, które ze względu na swą specyfikę i skutki oddziaływania określane są w literaturze kryminologicznej jako sekty destrukcyjne⁴². Zgodnie z Tadeuszem Jasudowiczem należy zaakcentować, że państwo może, a nawet powinno ingerować w działalność sekt, jeśli godzi ona w interesy bezpieczeństwa publicznego, porządek publiczny, zdrowie i moralność, a także prawa i wolności innych osób. Na tle mechanizmu limitacyjnego władze publiczne powinny poczuwać się do pozytywnych obowiązków działania w imię ochrony istotnych interesów „dobra wspólnego”. Jeśli zatem działalność sekt w te interesy godzi, to państwo powinno tym pogwałceniom zapobiegać⁴³.

Zakres wolności religijnej w warunkach izolacji penitencjarnej jest zredukowany wedle kryteriów zawartych zarówno w wiążących Polskę aktach prawa międzynarodowego, jak i Konstytucji RP klauzulach limitacyjnych. Ograniczenia wprowadzone są na mocy ustawy (w tym przypadku jest Kodeks karny wykonawczy) i z powodu konieczności szczególnej ochrony porządku publicznego i bezpieczeństwa państwa. Należy też podkreślić, że w samym Kodeksie karnym wykonawczym ustawodawca również zawarł klauzulę limitacyjną w postaci art. 106 § 3: „Korzystanie z wolności religijnej nie może naruszać zasad tolerancji ani zakłócać ustalonego porządku w zakładzie karnym”. Oznacza to, że uzewnętrznianie przekonań religijnych nie może stanowić aktu dyskryminacji i musi odbywać się zgodnie z przepisami regulującymi porządek w przestrzeni penitencjarnej.

42 Zob. M. Romańczuk-Grącka, *Kryminologiczne aspekty sekt destrukcyjnych*, Olsztyn 2008, s. 24–33.

43 T. Jasudowicz, *Sekty i nowe ruchy religijne z perspektywy europejskich standardów praw człowieka*, [w:] W. Nowak, S. Ropiak (red.), *Sekty jako wyzwanie społeczne i religijne*, Olsztyn 2005, s. 123–124.

5. Wybrane problemy związane z realizacją wolności religijnej w jednostkach penitencjarnych

Korzystanie z wolności religijnej może w konkretnych przypadkach okazać się wielce problematyczne, zwłaszcza jeśli w populacji więziennej weźmie się pod uwagę udział skazanych utożsamiających się z inną kulturą bądź religią mniejszościową w naszym państwie, w szczególności gdy religia jest rzadko praktykowana w kraju odbywania kary pozbawienia wolności. W ostatnim dziesięcioleciu liczba cudzoziemców osadzonych w polskich zakładach karnych i aresztach śledczych kształtowała się na poziomie od 0,37 do 0,70% ogółu osób pozbawionych wolności⁴⁴. Ta grupa z perspektywy penitencjarnej nie stanowiła i nie stanowi wyzwania w sensie ilościowym. Wskazuje się jednak na problemy natury „jakościowej”⁴⁵. Kolejnym zjawiskiem, na które należy zwrócić szczególną uwagę, jest masowa migracja do krajów Unii Europejskiej. Wprawdzie trudno prognozować, czy produktem ubocznym będzie w przyszłości masowa obecność obcokrajowców w polskich jednostkach penitencjarnych, jednak należy przyjąć, że ich liczba się zwiększy, tak jak miało to miejsce w Polsce już wcześniej w przypadku nasilonych migracji⁴⁶.

Religią, która budzi w Polsce największe obawy, jest islam. Podobnie jest w innych krajach europejskich. Wyznawcy Allacha stanowią w więzieniach krajów Unii Europejskiej całkiem sporą populację, która wciąż rośnie. Warto więc zastanowić się, czy w przypadku gdyby przedstawiciele tych religii w większym niż dotychczas stopniu stali się pensjonariuszami polskich jednostek penitencjarnych władze więzienne zdołałyby w pełni zapewnić im możliwość praktykowania religijnego, wyrażania swojej kultury i kultywowania tradycji. Jednym z filarów tych religii jest przestrzeganie wymogów spożywania określonych pokarmów lub właściwego ich przyrządzania. W realiach polskiego więziennictwa jest to dość ważny problem, dlatego warto go zgłębić.

W Polsce i w większości krajów europejskich skazani mają możliwość otrzymywania diet religijnych i/lub kulturowych. Zgodnie z treścią przepisu art. 109 § 1 k.k.w. „Skazany otrzymuje trzy razy dziennie posiłki o odpowiedniej wartości

44 Więcej danych: E. Dawidziuk, *Sytuacja obywateli Rzeczypospolitej Polskiej w zagranicznych jednostkach penitencjarnych*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2012, Nr 76–77, s. 51; P. Chabier, *Cudzoziemcy w polskich aresztach śledczych i zakładach karnych*, [w:] A. Kwieciński (red.), *Postępowanie z wybranymi grupami skazanych w polskim systemie penitencjarnym. Aspekty prawne*, Warszawa 2013, s. 244.

45 D. Gajdus, B. Gronowska, *Europejskie standardy traktowania więźniów (rekonstrukcja standardów oraz ich znaczenie dla polskiego prawa i praktyki penitencjarnej)*. Zarys wykładu, Toruń 1998, s. 173.

46 Szerzej: G.B. Szczygieł, *Cudzoziemcy w polskich zakładach karnych – wybrane problemy*, [w:] *Status prawny cudzoziemca w Polsce*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2007, Nr 2, s. 121.

odżywczej, w tym co najmniej jeden gorący, z uwzględnieniem wieku skazanego, a w miarę możliwości także wymogów religijnych i kulturowych”. Na podstawie tego przepisu Minister Sprawiedliwości wydał Zarządzenie z dnia 22 września 2003 roku w sprawie określenia wartości dziennej normy wyżywienia oraz rodzaju diet wydawanych osobom osadzonym w zakładach karnych i aresztach śledczych⁴⁷. Dieta określana jako wyznaniowa realizowana jest w ramach podstawowej bezmięsnej lub bezwieprzowej normy żywieniowej. Tzw. dietę wyznaniową określa się mianem normy P1, zgodnie z którą osadzony nie jada mięsa wieprzowego albo symbolem P2 w sytuacji, gdy w ogóle nie spożywa mięsa. Osadzony może również skorzystać z normy spersonalizowanej P3 i P4, co oznacza, że z jego diety wyklucza się pewne artykuły spożywcze, np. jajka⁴⁸.

Statystyki za 2014 rok wskazują, że z wyżywienia niezawierającego mięsa wieprzowego korzystało 1386 osadzonych, a z normy całkowicie bezmięsnej – 2243, czyli razem 4,6% całej populacji osadzonych. W sumie było to 3629 osób i liczba ta stale rośnie⁴⁹.

Przepis art. 109 § 1 k.k.w. stanowi, że skazany otrzymuje posiłki dostosowane do praktyki religijnej „w miarę możliwości”. Przyjmuje się, że nie jest to prawo skazanego, ale jego przywilej⁵⁰. Tymczasem w wielu przypadkach może okazać się, że skazani działają jednak instrumentalnie. Osobom odbywającym karę pozbawienia wolności podstawowa norma żywieniowa zaczyna powszechnieć. Skazani zauważają, że osoby które deklarują przynależność religijną, otrzymują jedzenie droższe i często lepsze. Służba Więzienna nie może weryfikować wyznawanej religii, podważać wiarygodności oświadczenia skazanych, którzy często z dnia na dzień stają się wyznawcami innej religii i żądają nowej diety. Swoje wyznanie skazani mogą w każdej chwili zmienić⁵¹. W przyszłości Służba Więzienna będzie spotykała się z jeszcze bardziej wymagającymi dietami niż muzułmańska i mojżeszowa. Obrazuje to przykład skargi, która wpłynęła od weganina żądającego codziennego wyżywienia składającego się jedynie z warzyw, owoców i orzechów⁵².

Osoby przebywające w zakładach karnych i aresztach śledczych podnoszą w skargach kierowanych do Rzecznika Praw Obywatelskich, że po przetransportowaniu do innej jednostki penitencjarnej nie otrzymują diety wyznaniowej, wegetariańskiej lub innej diety indywidualnej ustalonej w poprzedniej jednostce.

47 Dz.U. z 2003 r., Nr 167, poz. 1633.

48 E. Szlęzak-Kawa, *Diety religijne i kulturowe*, „Forum Penitencjarne” 2015, Nr 6, s. 14.

49 *Ibidem*.

50 G.B. Szczygieł, *Kształtowanie się prawa skazanego do korzystania z wolności religijnej*, [w:] A. Rzepliński, I. Rzeplińska, M. Niełacna, P. Wiktorska (red.), *Pozbawienie wolności – funkcje i koszty. Księga Jubileuszowa Profesora Teodora Szymanowskiego*, Warszawa 2013, s. 651.

51 Zob. szerzej Ał., *Żeby dieta była dietą*, „Forum Penitencjarne” 2015, Nr 6, s. 13.

52 Szerzej: „*Służba się nie skarży*” – z Justyną Chrzanowską, pełnomocnik MSZ ds. postępowań przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka rozmawia Aneta Łupińska, „Forum Penitencjarne” 2015, Nr 10, s. 13.

Jej przywrócenie następuje dopiero w wyniku złożenia prośby przez osadzonego i zaakceptowaniu jej przez dyrektora jednostki, co następuje zwykle dopiero po kilku dniach. Z badanych skarg wynika, że odmowa przyjęcia posiłku naraża skazanego dodatkowo na konsekwencje dyscyplinarne. Rzecznik opowiedział się za zmianą tej praktyki. Jednostki penitencjarne, do których są kierowane transporty, otrzymują z co najmniej dwudziestoczęterogodzinnym wyprzedzeniem informacje o transportowanym, w tym o normie wyżywienia i diecie, z której obecnie korzysta. Dysponując tą informacją, jednostka może bez przeszkód przygotować odpowiednie posiłki dla osadzonego już od początku jego pobytu⁵³.

Odpowiednie diety nie wydają się niestety jedynym przyszłym wyzwaniem kulturowo-religijnym. Jako kolejny przykład należy wskazać restrykcyjne wymogi higieniczne, sanitarne oraz gwarantujące realizację obrządków religijnych wyznawców Allacha. Muzułmanin modli się pięć razy dziennie, wykorzystując do tego dywanik, a przed modlitwą (i po każdej czynności fizjologicznej) dokonuje ablucji, czyli rytualnego obmycia ciała. Większość polskich cel nie posiada jeszcze własnych łazienek, a jedynie kąciki sanitarne, natomiast łaźnia przysługuje skazanym jedynie dwa razy w tygodniu. Uznanie ablucji za składnik kulturowy wymusiłoby konieczność dostosowanie tych praktyk do warunków sanitarnych, a więc takiego wyposażenia cel, aby były one adekwatne do potrzeb tej grupy skazanych.

Kolejne problemy rodzić się na tle posiadania przedmiotów kultu oraz możliwości zapewnienia im odpowiedniej czci. Wydaje się, że połączenie religijnych uwarunkowań z zasadami bezpieczeństwa może w praktyce penitencjarnej również sprawiać wiele trudności i stać się źródłem formułowania przyszłych skarg przez skazanych.

6. Podsumowanie

Mówiąc o ograniczeniach wolności religijnej w warunkach izolacji penitencjarnej, należy przede wszystkim zwrócić uwagę na gwarancyjny charakter przepisów wyznaczających jej zakres przedmiotowy. Limitujący charakter mają wyłącznie klauzule odwołujące się do porządku publicznego, bezpieczeństwa państwa i analogicznych praw osób współosadzonych. Korzystanie z wolności religijnej nie może naruszać praw i wolności innych osób.

Gwarancje wolności religijnej na terenie zakładów karnych i aresztów śledczych dają możliwość indywidualnego oddziaływania na osoby skazane. Ich realizacja jest odpowiedzią na swoisty rodzaj osób odbywających karę pozbawienia wolności. Badania psychologów i socjologów religii wskazują na zależność postaw

53 <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/do-dyrektora-generalnego-sw-ws-zapewnienia-osobom-pozbawionym-wolnosci-wyzywienia> (dostęp: 01.08.2016).

religijnych i poczucia własnej wartości. Pogłębianie postaw religijnych skutkuje redukcją poziomu lęku, łagodzeniem konfliktów i zachowań agresywnych⁵⁴. Dodatkowo informacje o działalności postpenitencjarnej duszpasterstw i stowarzyszeń religijnych pozwalają sformułować wniosek, że współpraca Służby Więziennej z przedstawicielami kościołów i związków wyznaniowych jest elementem pozytywnym w dążeniu do realizacji idei resocjalizacji.

Można uznać, że w perspektywie najbliższych lat krajowe jednostki penitencjarne będą musiały w szerszym niż dotąd zakresie skonfrontować się z osobami reprezentującymi mniejszości etniczne, religijne i kulturowe. Zróżnicowanie populacji penitencjarnej pod względem tożsamości wymusi stworzenie nowych standardów pracy ze skazanymi, zapewnienia gwarancji bezpieczeństwa jednostki przy jednoczesnym poszanowania odmienności i wynikających z niej praw dla osób skazanych.

Bibliografia

- AŁ, *Żeby dieta była dietą*, „Forum Penitencjarne” 2015, Nr 6.
- Brzozowski W., *O pojęciu granic wolności sumienia i wyznania*, „Studia Prawnicze” 2007, Nr 1.
- Chabier P., *Cudzoziemcy w polskich aresztach śledczych i zakładach karnych*, [w:] Kwieciński A. (red.), *Postępowanie z wybranymi grupami skazanych w polskim systemie penitencjarnym. Aspekty prawne*, Warszawa 2013.
- Dawidziuk E., *Sytuacja obywateli Rzeczypospolitej Polskiej w zagranicznych jednostkach penitencjarnych*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2012, Nr 76–77.
- Franczak K., *Religijność wspierająca rozwój osobowości i pożądaných cech społecznych*, „Studia Medyczne” 2009, Nr 14.
- Gajdus D., Gronowska B., *Europejskie standardy traktowania więźniów (rekonstrukcja standardów oraz ich znaczenie dla polskiego prawa i praktyki penitencjarnej)*. Zarys wykładu, Toruń 1998.
- Gład S., *Doświadczenie religijne a osobowość*, [w:] Chaim W. (red.), *Psychologiczna analiza osobowości niespójnej*, Lublin 1991.
- Głowik T., *Działalność Kościołów i związków wyznaniowych na terenie jednostek penitencjarnych*, [w:] Głowik T. (red.), *Oddziaływania penitencjarne i terapeutyczne w zakładach karnych i aresztach śledczych w 2010 r.*, Warszawa 2011.
- Golan Z., *Pojęcie religijności*, [w:] Gład S. (red.), *Podstawowe zagadnienia psychologii religii*, Kraków 2006.
- Hołda Z., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Gdańsk 2008.
- Hołyst B., *Elastyczność i selektywność oddziaływań resocjalizacyjnych jako warunki ich skuteczności*, „Probacja” 2012, Nr 2.
- Jasudowicz T., *Sekty i nowe ruchy religijne z perspektywy europejskich standardów praw człowieka*, [w:] Nowak W., Ropiak S. (red.), *Sekty jako wyzwanie społeczne i religijne*, Olsztyn 2005.
- Jaworski R., *Psychologiczne korelaty religijności personalnej*, Lublin 1989.
- Kalisz T., *Sędziowski nadzór penitencjarny. Polski model nadzoru i kontroli nad legalnością i prawidłowością wykonywania środków o charakterze izolacyjnym*, Wrocław 2010.

54 T. Szymanowski, *Przestępczość i więziennictwo w krajach europejskich (na podstawie informacji statystycznych)*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2016, Nr 90, s. 53.

- Kotowska M., *Realizacja prawa do podtrzymywania więzi rodzinnych u osób skazanych na karę pozbawienia wolności za pomocą programu Skype*, [w:] Pikulski S., Cieślak W., Romańczuk-Grącka M. (red.), *Przyszłość polskiego prawa karnego. Alternatywne reakcje na przestępstwo*, Olsztyn 2015.
- Kowalska-Ehrlich B., *System instrukcji profilaktyczno-resocjalizacyjnych*, [w:] Sawicka K. (red.) *Polska myśl resocjalizacyjna. Wybór tekstów*, Warszawa 1993.
- Kuć M., *Duszpasterstwo więzienne a indywidualizacja kary pozbawienia wolności*, [w:] Świtka J., Kuć M. (red.), *Duszpasterstwo więzienne w pracy penitencjarnej*, Lublin 2007.
- Makarska M., *Przestępstwa przeciwko wolności sumienia i wyznania w Kodeksie karnym z 1997 roku*, Lublin 2005.
- Misztal H., *Wolność religijna*, [w:] Misztal H. (red.), *Prawo wyznaniowe*, Lublin 2001.
- Nowacki Z., *Wielowymiarowe znaczenie pracy duszpasterskiej na rzecz osób pozbawionych wolności*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2012, Nr 76–77.
- Piwowarczyk P., *Chrześcijańskie ośrodki resocjalizacji dla młodzieży*, [w:] Ciosek M., Pastwa-Wojciechowska B. (red.), *Psychologia penitencjarna*, Warszawa 2016.
- Postulski K., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2016.
- Romańczuk-Grącka M., *Kryminologiczne aspekty sekt destrukcyjnych*, Olsztyn 2008.
- Romańczuk-Grącka M., *Prawna ochrona wolności sumienia i religii w retrospektywie myśli Biskupa, Profesora, Generała Wojska Polskiego Tadeusza Płoskiego*, [w:] Sitek B., Jasudowicz T., Seroka M. (red.), *Fides et bellum. Księga poświęcona pamięci Księdza Biskupa, Profesora, Generała Śp. Tadeusza Płoskiego*, t. 1, Olsztyn 2012.
- Sitnik K., Mrozek K., *Prawo skazanych do korzystania z wolności religijnej*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2011, Nr 4.
- Służba się nie skarży – z Justyną Chrzanowską, pełnomocnik MSZ ds. postępowań przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka rozmawia Aneta Łupińska*, „Forum Penitencjarne” 2015, Nr 10.
- Stępiak P., *Indywidualizacja wykonywania kary pozbawienia wolności w systemach penitencjarnych w Polsce i we Francji*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2010, Nr 67–68.
- Stępiak P., *Resocjalizacja w ustawodawstwie penitencjarnym*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2014, Nr 82.
- Surkont M., *Zmiany dotyczące ochrony wolności w projekcie kodeksu karnego*, „Przegląd Sądowy” 1996, Nr 9.
- Szczygieł G.B., *Cudzoziemcy w polskich zakładach karnych – wybrane problemy*, [w:] *Status prawny cudzoziemca w Polsce*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2007, Nr 2.
- Szczygieł G.B., *Kształtowanie się prawa skazanego do korzystania z wolności religijnej*, [w:] Rzepliński A., Rzeplińska I., Niełaczna M., Wiktorska P. (red.), *Pozbawienie wolności – funkcje i koszty. Księga Jubileuszowa Profesora Teodora Szymanowskiego*, Warszawa 2013.
- Szczygieł G.B., *Spoleczna readaptacja skazanych – próba oceny*, [w:] Machel H. (red.), *Wykonywanie kary pozbawienia w Polsce – w poszukiwaniu skuteczności*, Gdańsk 2006.
- Szlęzak-Kawa E., *Diety religijne i kulturowe*, „Forum Penitencjarne” 2015, Nr 6.
- Szmyd J., *Religijność*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 10, Lublin 2004.
- Szostek B., *Zjawisko religijności w psychologii*, „Warszawskie Studia Pastoralne” 2010, Nr 12.
- Szymanek J., *Wolność sumienia i wyznania w Konstytucji RP*, „Przegląd Sejmowy” 2006, Nr 2.
- Szymanowski T., *Charakterystyka więziennictwa polskiego w zestawieniu z więziennictwem w innych krajach europejskich*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2013, Nr 78.
- Szymanowski T., *Międzynarodowe konwencje o postępowaniu wobec osób skazanych, zwłaszcza osób pozbawionych wolności*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2011, Nr 72–73.
- Szymanowski T., *Przestępczość i więziennictwo w krajach europejskich (na podstawie informacji statystycznych)*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2016, Nr 90.
- Świda-Ziemba H., *Tworzenie więzi społecznej w procesie resocjalizacji*, „Materiały Seminaryjne” 1989, Nr 1.
- Tokarczuk M., *Moc i wytrwałość*, Kraków 1988.

Wdowiszewski A., *Duszpasterstwo więzienne*, [w:] Ciosek M., Pastwa-Wojciechowska B. (red.), *Psychologia penitencjarna*, Warszawa 2016.

Woźniak W., *Duszpasterstwo więzienne a resocjalizacja*, „Studia Teologiczne” 2002, Nr 20.

Akty prawne

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483.

Konkordat zawarty dnia 28 lipca 1993 r. między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, ratyfikowany 25 marca 1998 r., Dz.U. z 1998 r., Nr 51, poz. 318.

Ustawa z dnia 23 kwietnia 1963 r. – Kodeks cywilny, Dz.U. z 1998 r., Nr 21, poz. 94.

Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku do Kościoła katolickiego, Dz.U. z 1989 r., Nr 29, poz. 154.

Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, Dz.U. z 1989 r., Nr 29, poz. 155.

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, Dz.U. z 1997 r., Nr 88, poz. 553.

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy, Dz.U. z 1997 r., Nr 90, poz. 557 z późn. zm.

Ustawa z dnia z 26 czerwca 1997 r. o zmianie ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania oraz zmianie niektórych ustaw, Dz.U. z 1997 r., Nr 59, poz. 375.

Zalecenie Komitetu Ministrów Rady Europy dla państw członkowskich Rec 2 z dnia 11 stycznia 2006 r. w sprawie Europejskich reguł więziennych, przyjęte na 952. posiedzeniu wiceministrów.

Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 22 września 2003 r. w sprawie określenia wartości dziennej normy żywienia oraz rodzaju diet wydawanych osobom osadzonym w zakładach karnych i aresztach śledczych Dz.U. z 2003 r., Nr 167, poz. 1633.

Orzeczenie NSA z dnia 23 stycznia 1998 r., przytoczone w Rządowym raporcie o niektórych zjawiskach związanych z działalnością sek w Polsce, Warszawa 2000, s. 31.

Netografia

Pol J.D., *Czy religia jest w więzieniu koniecznie potrzebna?*, <http://jandezyderiuszpol.pl/publication/view/czy-religia-jest-w-wiezieniu-potrzebna> (dostęp: 01.08.2016).

<https://www.rpo.gov.pl/pl/content/do-dyrektora-generalnego-sw-ws-zapewnienia-osobom-pozbawionym-wolnosci-wyzywienia> (dostęp: 01.08.2016).